

ve'l-*hâdâretü'l-insâniyye* (Kahire 1973; Beyrut 1982), *el-İslâm ve nazariyyâtühü'l-iktisâdiyye* (Beyrut 1973, 1982), *Hulûdü'l-İslâm* (Kahire 1975), *el-İslâm yerfuğu's-su'ûbiyye* (Beyrut 1977), *el-İslâm ve hâdâretü'l-müstakbel* (Kahire 1984, Abdülazîz Şeref – Emine es-Sâvî ile birlikte), *el-İktisâdü'l-İslâmî* (Beyrut 1990), *el-Fikrû'l-İslâmî beyne'l-aşâle ve't-tecdîd* (Beyrut 1991), *el-İslâm ve'l-ğazvü'l-İtrîkî* (Beyrut 1991), *el-İnsâniyyetü te'ûdü ile'l-İslâm* (Beyrut 1992, Abdülazîz Şeref ile birlikte), *Felsefetü't-târîhi'l-İslâmî* (Beyrut 1992), *el-İslâm ve terbiyetü's-şebâb* (İskenderiye 2002), *el-İslâm ve tahkîkuz-zât* (Kahire 1432/2011), *el-Bahâ'iyye fi dav'î'l-İslâm* (Beyrut, ts., Abdülazîz Şeref ile birlikte).

Tarih-Siyer: *el-Hafâciyyün fi't-târîh / Benî Hafâce* (Kahire 1950, 1965, 1971), *Benû Hafâce ve târihuhümü's-siyâsî ve'l-edebî* (Kahire 1952), *Sîretü Resûlillâh (s.a.s.)* (I-IV, baskı yeri yok, 1971), *el-Ezher fi elfî'âm* (I-IV, Kahire 1374, 1988), *Fi mevâkibi'n-nübüvve* (Kahire 1974), *Meşâhid mine's-sîreti'l-âtra* (Kahire 1980), *Erva'u'l-meşâhid min sîreti'r-resûli'l-a'zam* (Dımaşk 1982), (*Silsiletü*) *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Dımaşk 1986, 2000, 2001; Küveyt 2003), *Sîretü Hâtemi'l-mürselîn* (Beyrut 1991), *et-Tefsîrû'l-i'lâmî li's-sîreti'n-nebeviyye* (Beyrut 1992), *el-Mektebetü'l-'Arabîyye ve meşâdiruhâ* (İskenderiye 2002), *es-Sîretü'n-nebeviyyetü'l-hâlîde* (İskenderiye 2002), *Şavtü't-târîh* (İskenderiye 2004), *el-Hareketü'l-'ilmiyye fi'l-Ezher fi'l-ğarneyni't-tâsi' aşer ve'l-işrîn* (Kahire 2007, Ali Ali Subh ile birlikte), *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-i'lâmü'l-İslâmî* (Kahire, ts., Abdülazîz Şeref – Emine es-Sâvî ile birlikte).

Tefsir-Hadis: *el-Muhtâr mine't-Tecridî's-şarîh li-e-hâdîsi'l-Câmî'i's-Şahîh* (I-IV, Kahire 1955, 1958, Mahmûd Emîn en-Nevâvî ile birlikte), *et-Tefsîrû'l-vasîlî'l-ğur'ânî'l-Kerîm* (Ezher'deki Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmîyye yönetiminde Hafâcî'nin de bulunduğu ulemâ heyeti, I-X, Kahire 1973-1993), *Mevsû'atü elfâzi'l-ğur'ânî'l-Kerîm* (Kahire 1988), *el-Muntehab fi tefsîri'l-ğur'ânî'l-Kerîm* (Kahire 1995, içinde Hafâcî'nin de yer aldığı Ezher âlimleri heyeti), *Tefsîrû'l-ğur'ânî'l-ğakîm* (I-XIII, Nefef, ts.), *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî / Ta'likât 'alâ Şahîhi'l-Buhârî* (I-X), *Me'sûrât nebeviyye: Muhtârât mine'l-e-hâdîsi'n-nebeviyyeti's-şerîfe* (Kahire, ts.).

Neşir: Hafâcî'nin tahkikli neşirini yaptığı ve bir kısmını aynı zamanda şerhettiği eserler şunlardır: İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'f* (takdim, şerh ve ta'lik, Kahire 1364/1945; Beyrut 1410/1990); *Resâ'ilü İbni'l-Mu'tez fi'n-naqd ve'l-edeb ve'l-ictimâ'f* (Kahire 1946, 1954); *Sa'leb, Kavâ'idü's-şif'r* (tahkik ve şerh, Kahire 1948, 1953, 1971; Beyrut 2005); *Hatîb el-Kazvîni, el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa* (şerh, ta'lik, tenkîh, I-VI, Kahire 1948; kısa şerh, I-II, Kahire 1949, 1953, 1960, 1971, 1975, 1980); *Faşîhu Sa'leb ve's-şurûhu'lletî 'aleyhi* (Kahire 1949); *Ebû Sehl Muhammed b. Ali el-Herevî, et-Telviḥ fi şerhi'l-Faşîh* (Kahire 1949); *İbn Düreyd, el-İştikâk* (Kahire 1949); *Zeccâc, Fe'altü ve ef'altü* (Kahire 1949); *Sa'leb, Kitâbü'l-Faşîh* (Kahire 1949); *Süyûtî, el-İtkân* (Kahire 1370/1951); *Bâkîllânî, İ'câzü'l-ğur'ân* (şerh ve ta'lik, Kahire 1951; Beyrut 1991, 2013); *Şerîşî, Şerhu Mağâmâtî'l-ğarîrî* (I-II [I-IV], Kahire 1372/1952); *Asmaî, Fuḥûletü's-su'arâ* (Kahire 1953, Tâhâ M. ez-Zeynî ile birlikte); *Şehâbeddin el-Hafâcî, Şifâ'ü'l-ğalîl fimâ fi kelâmi'l-'Arab mine'd-daḥîl* (Kahire 1952 [?]); *İbn Sinân el-Hafâcî, Sırrü'l-feşâḥa* (Kahire 1953, Tâhâ Muhammed ez-Zeynî ile birlikte); *Hatîb et-Tebrîzî, Şerhu Dîvânî'l-ğamâse* (I-II, Kahire 1955); *Ahmed b. Şuayb el-Kanâî, el-Kâfi fi 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-ğavâfi* (Kahire 1955, 1973, Abdüsselâm Sirhân ile birlikte); *Ebû Temmâm el-ğamâse* (I-II, Kahire 1955); *Sîrâfi, Aḥbârü'n-naḥviyyine'l-Başriyyîn* (Kahire 1955, 1966, Tâhâ M. ez-Zeynî ile birlikte); *A'lem eş-Şentemerî, Eş'arû's-su'arâ'i's-sittî'l-Câhiliyyîn* (Kahire 1958; Beyrut 1992); *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (I-III, Kahire 1959, 2005, Tâhâ M. ez-Zeynî ile birlikte); *Metnû't-Telḥîş fi 'ilmi'l-belâğa* (şerh ve ta'lik, Kahire 1960); *Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Tehzîbü'l-luğa* (heyet, I-XV, Kahire 1964-67); *İbn Hişâm, Şerhu Kaḥri'n-nedâ ve belli's-şadâ* (ta'lik, I-II, Kahire 1966, 1388/1969, Tâhâ Muhammed ez-Zeynî ile birlikte); *Abdüllatif el-Bağdâdî, Zeylû Faşîhi Sa'leb* (Kahire 1368); *Abdülkâhîr el-Cürçânî, Delâ'ilü'l-i'câz* (şerh, ta'lik, Kahire 1969, 2013); *Esrârü'l-belâğa* (Kahire 1972); *Kudâme b. Ca'fer, Naqdü's-şif'r* (Kahire 1978, 2006); *Dîvânü İbn Rûzayk* (Uman 1983); *Dîvânü's-Şâtî'î* (Riyad 1986; Beyrut 1990); *Dîvânü'l-Mi'velî* (Muhammed b. Abdullah, Kahire 1992); *Dîvânü 'Ömer b. Ebi Rebî'a* (Kahire 1995); *Şerhu Şüzürî'z-zehab* (Kahire 1999, M. Sa'dî Ferhûd – Abdülazîz Şeref ile

birlikte); *Dîvânü Ebi't-Ṭayyib el-Mütenebbî* (Kahire, ts., Saîd Cevdet Sehhâr ile birlikte); *Takyyüddin el-Fâsî, Şifâ'ü'l-ğarâm bi-aḥbârî'l-beledi'l-ğarâm* (I-II, Mekke, ts.; Kahire, ts., Abdülcebbâr el-Filâlî ile birlikte); *Nâbîga ez-Zübânî, Dîvân* (Kahire, ts.); *Münzirî, Mişkâtü'l-yakîn fi eḥâdîsi Seyyidi'l-mürselîn* (Kahire, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Abdülmün'im Hafâcî, *İbnü'l-Mu'tez ve türâşüh fi'l-edeb ve'n-naqd ve'l-beyân*, Kahire 1949, tür. yer.; a.mlf., *Ma'a's-Şu'arâ'i'l-mu'aşırîn*, Kahire 1956, s. 208; a.mlf., *el-Fikrû'l-İslâmî beyne'l-aşâle ve't-tecdîd*, Beyrut 1991, s. 243-245; a.mlf., *Felsefetü't-târîh fi'l-İslâm*, Beyrut 1992, s. 5-14; a.mlf., *Ebû 'Osman el-Câhîz*, Beyrut 1992, s. 350-351; a.mlf., *el-Adâbü'l-'Arabîyye fi'l-'aşri'l-'Abbâsiyyi'l-eveel*, Beyrut 1992, s. 383-384; a.mlf., *el-ğayâtü'l-edebîyye fi'l-'aşri'l-Câhîlî*, Beyrut 1992, s. 501-502; a.mlf., *A'lâmü'l-edeb*, Beyrut 1993, II, 157-159; a.mlf., *el-Kâşidetü'l-'Arabîyye*, Beyrut 1993, s. 382-384; a.mlf. – Ali Ali Subh, *el-Hareketü'l-'ilmiyye fi'l-Ezher fi'l-ğarneyni't-tâsi' aşer ve'l-işrîn*, Kahire 2007, III, 575-576; *Bâkîllânî, İ'câzü'l-ğur'ân* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1370/1951, neşredeninin notu, s. 320; M. Ahmed İbrâhîm Hamza, *ed-Duktâr Muḥammed 'Abdülmün'im Hafâcî şâ'iren* (yüksek lisans tezi, 1990), *Câmîatü Ezher Külliyyetü'l-lugati'l-Arabîyye*; *Abdullah b. Abdürrahîm Useylân, Taḥkîkû'l-maḥtûât beyne'l-uâkı' ve'n-neḥci'l-emsel*, Riyad 1415/1994, s. 195; M. Ahmed İbrâhîm Muhammed, *Muḥammed 'Abdülmün'im Hafâcî şâ'iren*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dâru İbn Bâdis); "Muḥammed 'Abdülmün'im Hafâcî", <http://www.albahrainprize.org/Encyclopedia/poet> (02.09.2014); *Ebû'l-Hasan el-Cemmâl, "Muḥammed 'Abdülmün'im Hafâcî Süyûtîyyü'l-'aşr"*, <http://www.karamaty.com> (02.09.2014); *Mücâhid el-Hafâcî, "el-Merḥûm el-Brufesür Muḥammed 'Abdülmün'im Hafâcî fi Mısr"*, <http://www.sotaliraq.com> (02.09.2014).



İSMAİL DURMUŞ

HÂFİZ YÛSUF

(ö. 1201/1787)

Sarây-ı Hümayun hat hocası.

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Doğu taraflarından göç ederek İstanbul'a yerleşmiş, Kırkçeşme (Fatih) yakınında bulunan Peştamalçılar Çarşısı'nda peştamal dokuma ve satışıyla uğraşmıştır. Gençliğinde Hasircılar İmamı diye bilinen, Zülüflüler Ocağı'nın hat hocası Mustafa Efendi'den hıfzını tamamlamış ve altı çeşit yazıyı (aklâm-ı sitte) meşketmiş, ayrıca inşâ ilmine dair usulleri öğrenmiştir. Hat sanatında mezuniyeti hak etmekle birlikte hocası ile araları açılmış, bunun üzerine hat çalışmalarını yakından bilen ve takdir eden İbrâhîm Rodosî Efendi'den icâzet almıştır.



Hâfız Yûsuf'un sülûs-nesih kitabı (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 9)

Hâfız Yûsuf Efendi bir ara bir devlet adamının hizmetinde seyahate çıktı, dönüşünde Hasırcılar Ocağı imamlığına vekil olarak tayin edildi. Bu sırada tanıştığı hocasının üstadı Reisülhattâtin Eğrikapılı Mehmed Râsim'den hüsn-i hattın bütün inceliklerini öğrenip sanatını geliştirdi, onun övgü ve beğenisini kazandı, hattatlar arasında şöhreti yayıldı. Tayyibî Efendi'nin yaptırdığı mektebe hat hocası oldu. Galatasaray Mekteb-i Sultânî hüsn-i hat hocası Dâimi İbrâhîm Efendi, Sarây-ı Hümâyun Enderun Mektebi'nde hat hocalığına yükseltince onun yerine Galatasaray hat hocalığına getirildi. Bu mektepte yetenekli pek çok talebe yetiştirdi. Buradaki başarılı hizmetlerinden dolayı Sarây-ı Hümâyun Enderun Mektebi hüsn-i hat hocalığına terfi etti. Hâfız Yûsuf Efendi 29 Zilhicce 1201 (12 Ekim 1787) tarihinde vefat etti. Kabrinin yeri bilinmemektedir. Yetiştirdiği talebeler arasında Üsküdârî Abdullah b. Sâlih, Ahmed Nazîm b. Hasan, Laz Ömer Vasfî Efendi, Eyüplü Ahmed Tevfikî Efendi öne çıkan hattatlardandır.

Hâfız Yûsuf'un günümüze ulaşan eserlerinde, Osmanlı hat ekolünün özellikle sülûs ve nesih yazılarda bütün estetik değer ve incelikleri başarıyla uyguladığı görülmektedir (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, Murakkaât, sülûs-nesih kıta, nr. 9; TSMK, Hazine, sülûs-nesih kıta, nr. 2290/35; DEMSA Koleksiyon, sülûs-nesih, hilye-i şerife, Envanter nr.

391; sülûs-nesih kıta, Envanter nr. 460; sülûs-nesih kıta, Envanter nr. 3430; Sakıp Sabancı Müzesi, sülûs-nesih kıta, Envanter nr. 110-0127 –HY). Eserleri arasında 1171'de (1758) nesih hattıyla yazdığı serlevha, sûre başı ve gül bezemeli mushaf-ı şerif (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 141) onun nesih hattına olan hâkimiyet ve kudretini gösteren en önemli eseridir. Bu mushafın cetvelle ikiye ayrılmış sayfa kenarlarında (hâşiye) dikkati çeken kıraat, sûre ve âyetlerle ilgili bazı açıklamalar yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 596-597; Fethi İsfendi-yaroğlu, *Galatasaray Tarihi*, İstanbul 1952, I, 483-484; M. Uğur Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafı*, İstanbul 2010, s. 264-269.



MUHİTTİN SERİN

HAHAMBASILIK

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yahudi cemaatini dini açıdan temsil eden kurum.

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti içindeki gayri müslim tebaa "millet sistemi" adı verilen bir hukukî düzenleme çerçevesinde yönetilmeye başlanmıştır. Buna göre her dinî topluluğun yüksek rütbeli din adamlarından biri kendi cemaati tarafından lider olarak seçilir ve o cemaatin yönetimiyle görevlendirilirdi. Yahudi cemaatiyle ilgili dinî işlerin en yüksek mercii olan hahambaşı da bütün hahamların ve cemaat liderlerinin yöneticisi konumdadır. Osmanlılar'da ilk hahambaşı, Fâtiht Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinin ardından tayin ettiği, Bizans'ta da İstanbul yahudilerinin hahambaşısı olan Rav Moşe Kapsalı'dır (1453-1496). Kapsalı'den sonra Eliyahu Mizrahi (1496-1526) İstanbul yahudilerinin hahambaşısı olarak görev yapmıştır. Bu ilk iki hahambaşının ardından XIX. yüzyıla kadar devlet tarafından tanınan ve Osmanlı'daki bütün yahudileri temsil eden resmî bir hahambaşı olmamıştır.

Kurumun 1835'te resmen tanınmasından önce İstanbul yahudileri hahambaşılarını aralarında seçerek hükümete bildirirlerdi. Fâtiht Sultan Mehmed'den itibaren, seçilmiş olan liderin hükümetin onayına sunulması mecburiyeti getirildi. Ancak yahudilerin, Rum ve Ermeniler gibi padişah berati ile resmen tanınıp tayin edilmiş bir lideri bulunmuyordu. Yahudi cemaatinin bu yöndeki talebi devlet tarafından kabul edilmiş, hahambaşılık kurumu 23 Şevval 1250 (22 Şubat 1835) tarihli *Takvîm-i Vekâyi'*de yayımlanan kararla resmen tanınmış ve Avraham Levi'ye berat verilerek hahambaşılık makamına getirilmiştir (1835-1836). Resmî tayin beratlarından anlaşıldığına göre bu tarihten itibaren hahambaşılık makamı başşehir ve eyaletlerde bulunan bütün yahudiler üzerinde tek yetkili mercidir. Diğer bütün bölge hahambaşıları bu makama bağlı olup onların tayin ve azillerinde hahambaşı söz sahibidir; hükümete başvuru konusunda da yegâne aracı hahambaşidir.

Hahambaşılık kurumu, İstanbul'da başlangıcından bir süre sonra diğer şehirlerdeki yahudi cemaatlerinde de oluşturulmuştur. 1835'te İzmir, Selânik ve Bursa'ya, 1836'da Edirne ve Sofya'ya, 1840'ta Saraybosna'ya, 1841'de Kudüs'e, 1849'da Bağdat'a, 1874'te de Trablusgarp'a hahambaşı tayin edilmiştir. Hahambaşılardan yetki ve sorumlulukları tayin beratlarında açıklanmıştır. Osmanlı yahudileri sekiiz yönetim bölgesine ayrılmış; İstanbul, Bursa, Selânik, İzmir ve Kudüs birinci dereceden; Sofya, Bosna ve Edirne ise ikinci dereceden hahambaşılardan yönetilmiştir. Bu merkezler barındırdıkları yahudi halkın nüfus ve önemine göre belirlenmiştir. Birinci derecedeki şehir merkezlerinde hahambaşılar şehrin asilleri tarafından seçilirken ikinci derecedeki şehirlerde yahudiler hahambaşı yardımcısı tarafından yönetilmiş, bunlar o yerleşim biriminin bağlı olduğu hahambaşılardan göreve getirilmiştir. Hahambaşı tayin edilmeyen daha küçük topluluklarda "rav ha-kahal" adı verilen bölge hahamları cemaate başkanlık etmiştir. İstanbul'da hahambaşılığın 1835'te ihdasından itibaren otuz yıl kadar bir süre iki ayrı hahambaşılık kurumu görüntüsü ortaya çıkmıştır. Rav ha-kahal cemaatin dinî ve mânevî lideri kabul edilmiş, hahambaşı ise bir dış temsilci ve sorumlu makam olarak tanınmıştır. Zaman içinde hahambaşılık makamının önemi ve saygınlığı artmış, 1864'te hahambaşı tamamen rav ha-kahalin yerini almış ve imparatorluğun bütün yahudi tebaasının



Hâfız Yûsuf'un sülûs-nesih bir kitabı (Ekrem Hakki Ayverdi hat koleksiyonu)